

Μνήμων

Τόμ. 28 (2007)

Ἡ Μονὴ Πεντέλης στὴ δίνη ἐνὸς χρέους στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.75](https://doi.org/10.12681/mnimon.75)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ Π. Δ. (2011). Ἡ Μονὴ Πεντέλης στὴ δίνη ἐνὸς χρέους στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. *Μνήμων*, 28, 31–47.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.75>

Η ΜΟΝΗ ΠΕΝΤΕΛΗΣ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΕΝΟΣ ΧΡΕΟΥΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 18ου ΑΙ.

Στο ιδιωτικό άρχείο της οικογένειας Περούλη¹ που απόκειται στο Κρατικό Άρχείο της Βενετίας,² ανάμεσα στα πολλά άλλα ντοκουμέντα, που είτε έχουν άμεση σχέση με την οικογένεια αυτή και τις εμπορικές και άλλες δραστηριότητές της, είτε, κάποτε, δεν συνάπτονται παρά έμμεσα με αυτήν, βρίσκεται και το αντίγραφο ενός εγγράφου της μονής Πεντέλης, που κατά τη γνώμη μας προσφέρει όρισμένα στοιχεία στην ιστορία της μονής, αλλά, κυρίως, αποτελεί μια καλή μαρτυρία για τις οικονομικές πραγματικότητες της Τουρκοκρατίας.

Συγκεκριμένα πρόκειται για ένα επιτροπικό γράμμα που συντάχθηκε στις 8 Οκτωβρίου 1719 με τη σύμφωνη γνώμη όλων των μοναχών της μονής (α΄παντες οι ασκούντες και κοινοβητοέβοντες ιερομένοι τε και μοναχοί») και επικυρώθηκε από τον μητροπολίτη Άθηνων Ιάκωβο³ και από όρισμένα πρόσωπα της ανώτερης αθηναϊκής κοινωνίας, και του οποίου «ΐσον και ὅμοιον» συντάσσεται στη Σύμυρνη στις 12 Δεκεμβρίου 1719 και επικυρώνεται από τον Βενετό πρόξενο της πόλης

1. Για την οικογένεια αυτή –αθηναϊκής καταγωγής– διαθέτουμε τώρα το δημοσίευμα του Vincenzo Ruzza, *La famiglia Perulli da Atene a Venezia*, [Vittorio Veneto 2000], σ. 119, το οποίο δεν αποτελεί επιστημονική προσέγγιση αλλά μια συγκινητική κατάθεση ενός από τα τελευταία μέλη εκ θηλυγονίας της οικογένειας Περούλη, ο οποίος μετά από πολύχρονη και κοπιαστική προσπάθεια, άποσο είμαι σε θέση να γνωρίζω, συγκέντρωσε όλες τις βιβλιογραφικές αναφορές στην ελληνική και ιταλική γλώσσα σχετικά με τους Περούληδες και τη δράση τους, φθάνοντας στο σημείο να μεταφράσει στα ιταλικά και ελληνόγλωσσες μελέτες για τους προγόνους του· βλ. επίσης Π. Δ. Μιχαήλαρης, «L'attività armatoriale di Demetrio Peruli ed il suo intervento al traffico Mediterraneo», *Attes du IIe Colloque International d'Histoire. Economies Méditerranéennes-Équilibres et Intercommunications XIIIe-XIe siècles*, τ. 1, Άθήνα 1987, σ. 176.

2. Το έγγραφο που μας απασχολεί έδω απόκειται στην έκτος καταλόγων σειρά με τα στοιχεία, Archivio Privato dei Conti Perulli, S. T. [Serie Terza], b. 13.

3. Προσπαθώντας να έντοπίσω στοιχεία για τον μητροπολίτη αυτόν, που συχνά συγχέεται με τον όμώνυμό του που διετέλεσε μητροπολίτης Άθηνων κατά την εισβολή του Μοροζίνη, διαπίστωσα ότι ο μητροπολιτικός κατάλογος της περιοχής παρουσιάζει άρκετά κενά, μολοντί βρισκόμαστε πια στις αρχές του 18ου αϊ. Μετά λοιπόν από μια μικρή έρευνα

Φραγκίσκο Χορτάτζη⁴ στις 22 Δεκεμβρίου της ίδιας χρονιάς. Αυτό το τελευταίο λοιπόν επικυρωμένο επιτροπικό έγγραφο είναι που έχουμε τώρα στη διάθεσή μας μέσω του αρχείου Περούλη, για να παρακολουθήσουμε ένα ενδιαφέρον έπεισόδιο σχετικά με την οικονομική κατάσταση της μονής Πεντέλης στις αρχές του 18ου αιώνα.

Για την ιστορία της μονής Πεντέλης (Κοίμηση της Θεοτόκου) έχουν γραφτεί αρκετά πράγματα, τα όποια κατά βάση ανακυκλώνουν γνωστά στοιχεία για την ίδρυση και την παρουσία της μονής. Η κατάσταση αυτή ενδεχομένως έχει την αιτιολογία της στο γεγονός ότι το αρχείο της μονής δεν διασώθηκε⁵ και κατά συνέπεια οι πηγές για την ιστορία της μονής παραμένουν πάντα οι ίδιες: όρισμένα πατριαρχικά γράμματα, δημοσιευμένα αρ-

---

και προσφυγή κυρίως στις πληροφορίες που μας παρέχει ο Ιωάννης Μπενιζέλος (*Ιστορία των Αθηνών*, με προλεγόμενα Ιωάννου Γενναδίου, επιμ. Ι. Κόκκωνα-Γ. Μπώκου, επιστομ. έποπτεία και παρουσίαση Μ. Ι. Μανούσκακας, τ. 1-2, Αθήνα 1986), τα πατριαρχικά γράμματα από την τράπεζα του Προγράμματος «Θεσμοί και Ίδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία, 15ος-19ος αι.» του KNE/EIE και άλλες πληροφορίες από την αθηναϊκή βιβλιογραφία συνθέτω, με κάθε επιφύλαξη, τον επισκοπικό κατάλογο Αθηνών, για τα χρόνια που έδω μάς απασχολούν, ως εξής: Ίάκωβος, πρωτοσύγκ. Μυτιλήνης 1676, Ίούν. 6-(1687;), Αθανάσιος 1687(-)1689(-), Κύριλλος (-) - Όκτ. 1703, Μελέτιος (Μιχαήλ Μήτρου, από Ιωάννινα) Όκτ. 1703-1714, Ίάκωβος Β' (από Κύθνο) 1714-1736, Ζαχαρίας 1736-1741· βλ. και Ίω. Αναστασίου, *Βιβλιογραφία των επισκοπικών καταλόγων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 30-32.

4. Για την κρητική καταγωγή της οικογένειας των Χορτάτσηδων βασικές παραμένουν πάντα οι δύο μελέτες του Μ. Ι. Μανούσκακ: «Συμβολή εις την ιστορίαν της Κρητικής οικογενείας Χορτάτση», *ΕΕΒΣ* 26 (1956) 231-301 και «Τὰ έγγραφα των Χορτάτσηδων της Σμύρνης (Συλλογή Whittall)», *Μικρασιατικά Χρονικά* 10 (1963) 9-86. Ειδικότερα για τον Φραγκίσκο Χορτάτση του επιτροπικού βλ. «Συμβολή...», *ό.π.*, σ. 285-286· σύμφωνα με τις πληροφορίες που μάς δίνει ο Μ. Μανούσκακς ο Φρ. Χορτάτσης διορίστηκε πρόξενος της Βενετίας στη Σμύρνη στις 18 Όκτ. 1719, θέση που διατήρησε έως το θάνατό του (περί το 1750), μολοντί προσπάθησε ανεπιτυχώς να μετατεθεί στο προξενείο της Θεσσαλονίκης. Το έγγραφο λοιπόν της μονής Πεντέλης που επικυρώνει στις 19 Δεκεμβρίου 1719 είναι μία από τις πρώτες πράξεις της προξενικής του σταδιοδρομίας. Στην ιταλική επικύρωση του Βενετού προξένου αναφέρεται ότι το πρωτότυπο έφερε επικύρωση και του Γάλλου προξένου στην Αθήνα, πράγμα που άπλως καταγράφεται στο αντίγραφό μας. Πάντως πρόξενος της Γαλλίας στην Αθήνα τα χρόνια αυτά είναι ο Γάσπαρης, από τη γνωστή αθηναϊκή οικογένεια που ήδη από τον 17ο αι. είχε αποκτήσει τη γαλλική ιθαγένεια (βλ. Βασ. Κρεμμυδάς, *Τò εμπόριο της Πελοποννήσου τò 18ο αιώνα (1715-1792)* (με βάση τα γαλλικά αρχεία), Αθήνα 1972, σ. 47).

5. Η μαρτυρία του ήγουμένου της μονής Κυρίλλου Δέγλερη (ήγούμενος από το 1821-1869) που ως άπομνημόνευμα χρησιμοποιείται, παρά την προφορικότητά της, από πολλούς μελετητές ως ασφαλής πηγή αναφέρει καταστροφή του αρχείου της μονής από τους Τούρκους στρατιώτες του Όμερ Βρίονη, κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων της Ελληνικής Έπανάστασης.

κατ'εξοχήν, κάποιες επιγραφές, αρκετές μαρτυρίες από περιηγητικά κείμενα, τὰ «ἀπομνημονεύματα» ενός ήγούμενου, καταθέσεις στοιχείων από δι- καιοπρακτικά έγγραφα.⁶

Σύμφωνα με αὐτά, λοιπόν, ἡ μονή Πεντέλης ιδρύθηκε στὰ τέλη τοῦ 16ου αἱ. (πιθανώτατα τὸ ἔτος 1578) με μισοιστορηματικὸ τρόπο —ὅπως συμβαίνει σὲ πολλὲς ἀνάλογες περιπτώσεις—, φέρεται περίπου ὡς «ιδιωτικὴ» τῆς οἰκογένειας Δέγλερη⁷ καθὼς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ήγουμένους τῆς πρώτης περιόδου δράσης τῆς μονῆς εἶναι μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς, καὶ γενικὰ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα μοναστήρια τῆς Ἀττικῆς ποὺ ἐπιβίωσε ὡς τις μέρες μας, ἔχοντας στενοὺς δεσμοὺς με ὀρισμένες ἀπὸ τις πρώτες ἀθηναϊκὲς οἰκογένειες.⁸ Φυσικὰ ἐδῶ δὲν εἶναι πρόθεσή μας νὰ παραθέσουμε τὴν ἱστορία τῆς μονῆς, γι' αὐτὸ ἃς παρακολουθήσουμε τὸ ντοκουμέντο καὶ τις πληροφορίες ποὺ αὐτὸ ἀποδεδειγμένως.⁹

6. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. 1-3, Ἀθήνα 1890-2 (στὸ ἔργο αὐτὸ ὑπάρχουν διάσπαρτες πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ κυρίως στὶς σελ. 314-318, 336, 385-398 τοῦ πρώτου τόμου καὶ σελ. 44-46 τοῦ δευτέρου τόμου)· Διονύσιος Σ. Ἀλβανάκης, *Ἱστορία τῶν ἱερῶν μονῶν τοῦ κράτους, Ἀ' Μοναὶ μητροπόλεως Ἀθηνῶν, τόμος πρώτος Ἱερὰ μονὴ Πεντέλης*, Ἀθήνα 1905· Δ. Γρ. Καμπούρογλου, «Ἡ μονὴ Πεντέλης», *Μελέται καὶ Ἔρευναι*, Ἀθήνα 1923, σ. 83-129· ὁ ἴδιος, *Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν*, τ. Β', Ἀθήνα 1890, σ. 217-228· Γ. Προκόπης, «Ἡ ἱερὰ μονὴ Πεντέλης», Ἀθήνα 1967 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Γ' τόμο τῆς *Θρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἑγκυκλοπαίδειας*, στ. 278-284)· Ἰωάννης Ἡλ. Βολανάκης, *Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου τῆς ἱερᾶς μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Πεντέλης*, β' ἔκδ., [Ἀθήνα] 1974.

7. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὰ χρόνια ἱδρύσεως τῆς μονῆς ἕως τις τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἱ. ἔχουν ἐντοπισθεῖ δέκα τουλάχιστον πρόσωπα ἀπὸ τὴν οἰκογένεια αὐτὴ ποὺ διετέλεσαν ήγούμενοι τῆς μονῆς, βλ. Βολανάκης, ὁ.π., σ. 7-8 ὅπου κατάλογος τῶν ήγουμένων· ὡστόσο, καὶ τὸ ἐγγράφον μας τὸ ἀποδεικνύει, ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἐλλείψεις καὶ στὸν κατάλογο αὐτὸ ἀφοῦ ὁ ήγούμενος Γρηγόριος τοῦ ἐγγράφου δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ καμιά ἄλλη πηγὴ ἢ συγχέεται με κάποιον ἄλλο. Σ' αὐτὰ νὰ προστεθοῦν οἱ σχολιασμένες πλεον πληροφορίες ποὺ παραδίδει ὁ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, «Ἡ μονὴ Πεντέλης», ὁ.π., σ. 90 κ.ἑξ. ὅπου τὰ σχε- τικά με τὴ δράση τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας Δέγλερη.

8. Ἡ σύνδεση, καλὺτερα ἐξάρτηση, ὀρισμένων μονῶν ἀπὸ πλούσιες οἰκογένειες ποὺ ἐνδεχομένως ἀνάγεται καὶ στὴν ἱδρυσή τους ἀλλὰ κυρίως στὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυσή τους, κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ μοναστήρια ὡς καταλύματά τους εἶναι ἓνα ἐνδιαφέρον θέμα, τὸ ὁποῖο, ἀπόσο γνωρίζω, δὲν ἔχει μελετηθεῖ συστηματικὰ. Ὅσον ἀφορᾷ λ.χ. τὴν μονὴ Πεντέλης εἶναι βεβαιωμένη ἡ στενὴ σχέση της με τις ἀρχοντικὲς ἀθηναϊκὲς οἰκογένειες τῶν Μισεραλιώτη, Ταρωνίτη καὶ Μπενιζέλου.

9. Τὸ ἐγγράφο δημοσιεύεται χωρὶς ἀποκαταστάσεις ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάλυση κάποιων βραχυγραφῶν τῆς ἰταλικῆς ἐπικύρωσης. Ὡστόσο, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὡς ἐκκλη- σιαστικὸ ἐγγράφο εἶναι ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο ἀκόμα καὶ σὲ ὅρους καθαρὰ ἐκκλησιαστικούς τῶν ὁποίων ἡ συχνὴ ἐπανάληψη μᾶλλον ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐμπεδώσει καὶ τὴν ὀρθὴ χρῆση τους (ἀσχοῦντες, ἐπήκλην, κοινοβητοβέροντες, ἐφρόσυνον, ἐντρηαδῆ, ἐκληθῆσαμεν κ.λπ.).

† ὁ ἀθηνῶν ἰάκωβος βεβαιοῖ:

1719 - δεκεμβρίου - 12- εἰς τὴν σμύρνην, τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον ἐκ τοῦ προτοτύπου-

† ἅπαντες οἱ ἀσκούντες καὶ κοινοβητοτέβοντες ἱερομένοι τε καὶ μοναχοὶ ἐν τῇ ἱερᾷ καὶ σεβασμῷ μονῇ εἰς ὄνομα τιμομένη τῆς δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου τὸ ἐπήκλιν Πεντέλης ἔχοντες τὸ εφορόσηνον καὶ χαρὰν τὴν ἔνθεον ὅπου ἐκλήθησamen εἰς τὸν ἱερὸν ναὸν διὰ τὰ ὑμνοῦμεν τὸν ἐντρῆάδην θεὸν καὶ τὴν δεσποινάμας εὐχαρηστοῦμεν θεοτόκον, ὅπου ἐστόλῃσεν ταύτην τὴν ἱερὰν μονὴν μὲ διάφορα ὑποστατικὰ εἰς ταῖς τῶν πατέρων χρεῖαις, διὰ τοῦτο δὲν εἶναι τόσον ἀφούμῃστη ἀλλὰ ἐπαινεμένη διὰ τὰ ἄλλα χαρήσιμα ὅπου ἔχῃ καὶ πλεόν διὰ τὴν τῶν ὑποστατικῶν ἀπόκτησιν, ἢ ἀνωμαλίαις ὅμως τῶν χρόνων ἔφεραν ἔλῃψιν τῶν εἰσοδημάτων καὶ ὀληγοστεψιν τῆς ἐντροῆδας, ὅτι ἡ δεκατία ἔγῃνεν ἔκπαλαι ἀποκοπὴ διὰ τὰ δίδεται μέλη εἰς τὴν αὐθεντίαν τὸ κατέτος, καὶ τὰ μελήσια ἀφανηστέντα ὑπὸ τῶν ἐναντίον καιρῶν ἐξέπεσεν εἰς χρεός διὰ τὰ ἀναπληρῇ τὴν τελήαν ἀποκοπὴν τοῦ ὁποίου ἢ διαφορὰ ἀκολουθὰ περησῇ καὶ μετὰ καιρὸν φοβερίζῃ τὸ διάφορον τὰ ὑπερέβῃ τὸ ἴδιον χρεός καὶ φοβηθέντες μήπως ὑστερηθῇ κανένα ἀπὸ τὰ ὑποστατικὰ αὐτοῦ ὅπου ἀμποτες οὔτε τὰ γένη οὔτε τὰ καταφερθῇ. Ταῦτα στοχασθέντες ἡμεῖς ἀπεφασήσαμεν οἱ πατέρες κοινῶς καὶ τὸν καθηγούμενον τῆς ἱερᾶς μονῆς Πεντέλης κὺρ Γρηγόριον, ἐπήτροπον ἐποιήσαμεν καὶ καθολικὸν οἰκοκύριον τὰ ὑπάγῃ ἢ εἰς τὴν Χίον, ἢ εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ ἕως εἰς τὴν Βενετίαν διὰ τὰ ἡμπορέσῃ τὰ εὔρη σολδία μὲ ὀληγότερον τὸ διάφορον τὰ σηκόση τοῦτο τὸ χρεός ὅπου ἔχῃ ἐδῶ, καὶ ἡμεῖς στέργομεν καὶ βεβαιόνομεν ὅτι ἤθελεν κάμῃ ὁ ἄνωθὲν μας ἡγούμενος τὰ εἶναι καλὰ γενομένα, κάντε σολδία ἤθελεν σηκώση, τὰ στέργομεν διὰ χρεός, κάντε τῆς τζέκας τὰ σολδία ὅπου εἶναι εἰς τὴν Βενετίαν ἤθελεν τὰ σηκόση ἤθελεν τὰ πουλίση ἢ τὸ διάφορόντου ἤθελεν πουλήση τὰ στέργομεν ὅλα διὰ καλὰ γενομένα. ἀκόμῃ τοῦ δίδομεν ἀπλὴν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν διὰ τὰ ἤθελεν βάνῃ ἐπητροπὸν τοῦ τόσον διὰ τὰ σολδία τῆς Βενετίας ὅσον καὶ διὰ ἄλλην χρεῖαν ὅπου ἤθελεν τοῦ φανηστῇ εὐλογον βεβαιονοντές τον μὲ ταῖς ἴδιαις μας ὑπογραφαῖς διὰ ἴδιον καὶ καθολικὸν ἐπίτροπον τῆς ἄνωθεν εἰρημένης ἱερᾶς μονῆς Πεντέλης:

- 1719 - ὁκτωβρίου- 8=

1719 - ὁκτωβρίου -8 - εἰς τὴν ἀθήνα

ὁ ἀθηνῶν ἰάκωβος βεβαιοῖ:-

† γερμανὸς ἱερομόναχος βεβαιοῖ:- † μητροφάνης μοναχὸς βεβαιοῖ:-

† νεκτάριος ἱερομόναχος βεβαιοῖ:- † νεκτάριος μοναχὸς βεβαιοῖ:-

† διονύσιος ἱερομόναχος βεβαιοῖ:- † σεραφίμ μοναχὸς βεβαιοῖ:-

† σωφρόνιος μοναχὸς βεβαιοῖ:- † θεοδόσιος μοναχὸς βεβαιοῖ:-

Ἡ ταπεινότης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος δηλοποιῇ μὲ τὰ τῶν κάτωθεν τιμίων μαρτύρων ὅτι τὰ ἄνωθεν γεγραμμένα δηρῶτι [=δηλονότι] ἢ ἐπητροπηκῇ τῶν πατέρων τῆς μονῆς Πεντέλης ὁποῦ καταστένουσι τὸν ἡγουμένοντος κὺρ γρηγόριον διὰ ἐπίτροπόν τους ὡς διὰ λαμβάνη εἶναι ἀληθινή καὶ βεβαία καὶ οὕτως ὁμολογοῦμεν:-

† σταμάτιος ἱερεὺς καὶ οἰκονόμος βεβαιοῖ:- † νερούτζιος ἱερεὺς σακελλάριος βεβαιοῖ:-

† δημήτριος ἱερεὺς καὶ σκευοφῆλαξ βεβαιοῖ:- † ἀντώνιος παλαιολόγος βεβαιοῖ:-

† μπενιζέλος ἰωάννου βεβαιοῖ:- † σωτήρχος λατήνος βεβαιοῖ:- † μπερνάρδος παλαιολόγος βεβαιοῖ:- † μιχαὴλ γερένης βεβαιοῖ:- † μπερνάρδος καπετανάκης βεβαιοῖ:- † δημήτριος πατούσας βεβαιοῖ:- † μπερνάρδος πατησότης βεβαιοῖ:- † μιχαὴλ φωκάς βεβαιόνη:- † γεώργιος καπετανάκης βεβαιοῖ:- † ἀγγελος μπενιζέλος βεβαιοῖ:- † λεονάρδος καβαλάρης βεβαιοῖ:-

Noi Fran(ces)co Cortazzi per la Serenissima Repub(lic)a Veneta Console in Smirne e sue dipendenze havendo perfetta cognitione della lingua e carattere Greco, certifichiamo et attestiamo a qualunque appartenirà qualmente la sopradetta copia è extratta dall' originale firmato dal Padre superiore et dagl' altri religiosi Greci dimoranti nel monasterio della Beata Vergine di Mendelli d' Athene et dal Rev(erendissi)mo Vescovo Jacobo Greco di Athene et dal Sig(nor) Console Francese dimorante in Athene; In fede diche habbiamo firmata la presente di nostra propria mano, e fatto ponere il solito sigillo di questo nostro Consolato - Data in Smirne adi 22 Decembre 1719 S.N.

Fran(ces)co: Cortazzi Console Veneto

Simon Arrivabene Cancelliere

[κάτω ἀριστερὰ πάνω σὲ βουλοκέρι ἢ σφραγίδα τοῦ βενετοῦ προξένου].

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὸ ντοκουμέντο μας ἡ μονὴ Πεντέλης εἶχε ὑποχρέωση «ἐκπαλαῖ» νὰ καταβάλλει στὸ ὀθωμανικὸ δημόσιο ἀντὶ τῆς δεκάτης μία κατ' ἀποκοπὴν ποσότητα σὲ μέλι. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ καταστάσεις δὲν εὐνόησαν τὴν παραγωγὴ μελιοῦ ἀναγκάστηκε, πιθανότατα στὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰῶνα, νὰ μετατρέψει τὴν καταβολὴ σὲ εἶδος σὲ χρηματικὴ καταβολὴ καὶ ἐπειδὴ δὲν μπόρεσε ἀφ' ἐαυτῆς νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ὑποχρέωση αὐτὴ ἀναγκάστηκε νὰ πέσει σὲ δανεισμό (μᾶλλον σὲ τοκογλυφία). Ἡ κατάσταση αὐτὴ δημιούργησε, σύμφωνα μὲ τὸ ἔγγραφο μας, μεγάλο χρέος, ποὺ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ πολλαπλασιασθεῖ καθὼς οἱ τόκοι ἔτειναν νὰ ὑπερβοῦν τὸ κεφάλαιο («καὶ μετὰ καιρὸν φοβερίζη τὸ διάφορον νὰ ὑπερέβη τὸ ἴδιον χρέος»), πράγμα ποὺ ἐξαναγκάζει τοὺς μοναχοὺς, προκειμένου νὰ ἀποφύγουν τὴν ἐκποίηση κτη-

ματικής περιουσίας της μονής, να καταστήσουν ἐπίτροπό τους τὸν ἡγούμενό τους Γρηγόριο πὺ ἐντέλλεται νὰ μεταβεῖ στὴ Χίο ἢ στὴ Σμύρνη ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμα τὴ Βενετία γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει φθηνότερο χρῆμα (νὰ δανεισθεῖ μὲ μικρότερο τόκο), ἢ νὰ χρησιμοποιήσει, μὲ ὅποιον τρόπο κρίνει πρόσφορο, κάποια κεφάλαια πὺ διαθέτει, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἢ μονὴ στὴν τζέκα τῆς Βενετίας.

Τὸ ἔγγραφο προκειμένου νὰ ἔχει μεγαλύτερη ἰσχὺ ἐπικυρώθηκε αὐθιμερὸν ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἀθηνῶν Ἰάκωβο καὶ ἀπὸ πολλὰ γνωστὰ ὀνόματα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀρχοντολογίου. Στὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων, ὅπως μᾶς δείχνει ἡ ἐπικύρωση τοῦ βενετοῦ προξένου, ὁ ἡγούμενος τῆς Πεντέλης Γρηγόριος ἐφθασε στὴ Σμύρνη, ἀλλὰ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ παρόντος ἐγγράφου στὸ ἀρχεῖο Περούλη πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ὁ Γρηγόριος πῆγε καὶ στὴ Βενετία, ὅπου ἡ παρουσία Ἀθηναίων εἴταν ἀνέκαθεν ἰσχυρή, καὶ πιθανότατα θὰ ζήτησε βοήθεια ἀπὸ αὐτοὺς ἢ θὰ πραγματοποιοῖσε κάποιες ἄλλες ἐνέργειες γιὰ τίς ὁποῖες εἶχε ἐξουσιοδοτηθεῖ, σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τοῦ κειμένου. Ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων δὲν μᾶς εἶναι γνωστή, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια οἱ πηγές πὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δὲν ἀναφέρονται σὲ ἐκποίηση ὑποστατικῶν τῆς μονῆς, πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι οἱ ἐνέργειες τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς ὁδήγησαν σὲ κάποιο θετικό ἀποτέλεσμα.¹⁰

Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν οἱ πληροφορίες τοῦ ἐγγράφου εἶναι δυνατόν νὰ συνδεθοῦν μὲ ἄλλα γνωστὰ στοιχεῖα ὥστε νὰ ἀναδειχθεῖ μὲ σαφέστερο τρόπο τὸ πραγματικό γεγονός τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων καὶ τοῦ χρέους τῆς μονῆς πὺ καλοῦνται νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ μοναχοὶ καὶ ὁ ἡγούμενός της, καθὼς τὸ ἔτος 1719 πλησιάζει πρὸς τὸ τέλος του.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα ὅταν ἡ περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς ὑπάγεται στρατιωτικὰ ὡς καζὰς στὸ σαντζάκι τοῦ Εὐρίπου ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τοῦ πασᾶ· εἰδικότερα ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἀνήκει στὸ πεδίο ἐποπτείας τοῦ ἀρχιευνούχου τοῦ ὀθωμανικοῦ παλατιοῦ (κισλάρ ἀγᾶ), ὁ ὁποῖος εἰσπράττει τοὺς φόρους (περίπου 50.000 γρόσια) τῆς περιοχῆς ἐκμισθώνοντάς τους, μέσω πλειστηριασμοῦ, σὲ ἓνα σούμπαση (βοεβόδα) μὲ ἐτήσια θητεία στὸ ἀξίωμα.¹¹ Φυσικὰ ἡ εἰσαγωγή ἀργότερα (1760) τοῦ συστήματος μαλικιανῆ διαφοροποιεῖ

10. Μάλιστα ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὸ ἀντίθετο· συγκεκριμένα γύρω στὸ 1790 πραγματοποιοῦνται ἀρκετὲς ἀγορές κτημάτων στὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς ἐκ μέρους τῆς μονῆς Πεντέλης, βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, ὅ.π., τ. 1, σ. 318.

11. Γιὰ τὴν ἐνταξὴ τοῦ καζᾶ Ἀττικῆς στὸ σαντζάκι τοῦ Εὐρίπου βλ. Ἰωάννης Γ. Γιαννόπουλος, *Ἡ διοικητικὴ ὁργάνωσις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Ἀθήνα 1971, κυρίως σ. 116-125. (Βρίσκω τὴν εὐκαιρία ἐδῶ νὰ ἀναφερθῶ στὴν πληροφῶρ πὺ παραθέτει ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς, *Μηχανισμοὶ τῆς ἀγορευτικῆς οἰκονομίας στὴν Τουρκοκρατίαν (ΙΕ'-ΙΣΤ' αἰῶνας)*, Ἀθήνα 1978, σ. 277, μὲ παραπομπὴ στὸ δημοσίευμα Rusi Stojkov, «La division administrative de l'eyalet de Romélie pendant les années

ὡς ἓνα βαθμὸν τὰ πράγματα. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς φορολογικὲς ὑποχρεώσεις τῆς μονῆς Πεντέλης οἱ διάσπαρτες πληροφορίες ποὺ ἔχουμε ἀποτυπώνουν, μέσα στὸ γενικὸ σχῆμα, τὴν ὑπαγωγή τῆς στὸ τζαμί τῆς Βαλιντέ σουλτάνας (βασιλομήτορας),¹² στὸ ὁποῖο εἴταν ὑποχρεωμένη νὰ καταβάλλει ἀντὶ τῆς δεκάτης ὀρισμένη ποσότητα μελιού.¹³

Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ διάφορες μαρτυρίες ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς παρήγαγε ἱκανὲς ποσότητες μελιού, προϊόν ποὺ μαζὶ μὲ τὸ λάδι ἀποτελοῦσαν τὰ δύο σπουδαιότερα προϊόντα ποὺ ἐξάγονταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ. Οἱ σελίδες τοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ (1667) ἀλλὰ κυρίως τοῦ Φελῖξ Μπωζοῦρ (τέλη 18ου αἰ.),

---

soixante du XVIIe siècle», *Studia Balcanica* 1 (1970) 216-217, μὲ στοιχεῖα «γιά μιὰ διαφορετικότερη διοικητικὴ ὀργάνωση τῆς Στερεᾶς στὸν 17 αἰώνα». Ἡ ὑπαγωγή τῆς πόλης ὑπὸ τὸν ἀρχιευνόχου ἀνάγεται, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα γεγονότα ἄλλωστε, στὴ μεσο-λάβρηση μιᾶς Ἀθηναίας, τῆς Βασιλικῆς, ἡ ὁποία ὡς μέλος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ χαρμεῖου μεσολάβησε κ.λπ. κ.λπ. (βλ. τὰ σχετικὰ στὸ Γιαννόπουλος, ὁ.π., σ. 120). Ἡ ὑπαγωγή αὐτῆς, φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε πάντως στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ κρίνω σκόπιμο νὰ παραπέμψω στὶς ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις τοῦ Δημητρίου Καμπούρογλου, ὁ ὁποῖος, στὴν προσπάθειά του νὰ ξεκαθαρίσει τὰ τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, παραθέτει σωρεῖα ἀποσπασμάτων ἀπὸ περιγητικὰ κείμενα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κείμενα ὅσων ἄλλων Ἑλλήνων ἱστορικῶν ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἀθήνας (Σουρμελής, Κωνσταντινίδης, Παπαρρηγόπουλος, Λάμπρος, Περραιβὸς κ.λπ.), ἀντιμετωπίζοντας μὲ κριτικὴ διάθεση τὴν πληροφορίαν τους καὶ καταλλήγοντας σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα γιὰ τὰ διοικητικὰ πράγματα τῆς Ἀθήνας ποὺ ἀξίζουν τὴν προσοχὴ μας (βλ. Δημ. Καμπούρογλου, *Ιστορία τῶν Ἀθηνῶν*, τ. 2, χ.χ., σ. 55-86).

12. Μολοντί ἡ ὑπαγωγή αὐτῆς τῆς μονῆς μαρτυρεῖται ἀπὸ πολλὲς πηγές, δὲν μπόρεσαμε νὰ ἐντοπίσουμε τὴν ἐπίσημη πράξη τοῦ γεγονότος: πιθανότατα τὸ γεγονὸς πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν τουρκικὴ βιβλιογραφία. Ὡστόσο, ἔχουμε σὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Γερασίου Γ' ποὺ συντάχθηκε τὸν Φεβρουάριο 1796 καὶ ἀφορᾷ τὴ μονὴ Πετράκη, μνεῖα παρόμοια ἐξάρτησης. Ἀναφέρεται συγκεκριμένα ὅτι τὸ μοναστήρι τῶν Ἀσωμάτων Πετράκη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν σταυροπηγιακὴ του ιδιότητα «...ὑπετάχθη... μεθ' ὅλων τῶν μετοχιῶν αὐτοῦ, σιφτιλικίων, ζώων, μελισσιῶν, δένδρων καὶ πάντων τῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων αὐτοῦ πραγμάτων, βάκφω γεγονότων εἰς τὸν νεωστὶ βασιλικὴς ἀφιερωθέντα τουρμπέν τῆς περιφανεστάτης... Βασιλίδε Σουλτάνης κυρίας ἡμῶν, καὶ ἡλευθερώθη τέλεον τῶν κατὰ καιροὺς σудоισιμάτων καὶ λοιπῶν ἐνοχλήσεων τῶν ἐν Ἀθήναις ἐξουσιαστῶν, ὁφείλων μόνον δίδοσθαι κατ' ἔτος τὸ διορισθὲν αὐτῷ ἐτήσιον εἰς τὸν δαφιλὴ καὶ περιφανῆ Τουρπεῖ Σερίφ...» (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 357). Παράλληλα ἔχουμε καὶ φερμάνι τοῦ σουλτάνου Σελὶμ Γ' (1789-1808) πιθανῶς μὲ τὴν ἴδια ὑπόθεση τῆς μονῆς Πετράκη, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται (σὲ μετάφραση) «...ἐπὶ τῷ ὄρφ ὁ ρηθείς ἡγούμενος νὰ δίδῃ χιλίας ὀκάδας μέλι καθαρὸν καὶ χιλίας ὀκάδας ἔλαιον κατ' ἔτος εἰς τὸ πτωχοκομεῖον τὸ ὁποῖον νεωστὶ ἱδρυσεν εἰς Ἐῖουπ Ἐνσαρῆ...[ἡ Βασιλὴ σουλτάνη] (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*..., τ. 1, σ. 369-371).

13. Κώστας Η. Μπίρης, *Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιᾶ Τσελεμπῆ. Αἱ Ἀθῆναι καὶ τὰ περὶχωρὰ των κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα*, Ἀθήνα 1959, σ. 58-60 (ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει τὶς προηγούμενες ἐκδοτικὲς προσπάθειες τοῦ Δημοσθένη Τζώρτζογλου καὶ τοῦ Σοφοκλῆ Α. Χουδαβερδόγλου, στὶς ὁποῖες ἐπισημαίνει ὀρισμένες ἀνεπάρκειες ποὺ αἰτιολογοῦν τὴ δική του ἐκδοσὴ τοῦ Τσελεμπῆ).

όριοθετώντας μια περίοδο εκατό χρόνων, εκτιμῶ ὅτι ἀποτελοῦν, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, δύο καλές μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐκτροφὴ μελισσιῶν, τὴν παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγή τοῦ μελιοῦ τῆς Ἀττικῆς.¹⁴

Ὁ Μπωζοῦρ ποὺ γράφει στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ἀναφέρεται στὴ φήμῃ τοῦ μελιοῦ τῆς Ἀττικῆς καὶ ἰδιαίτερα ἐκείνου τοῦ Ὑμηττοῦ, στὸν τρόπο παραγωγῆς, στὴν ποιότητα, στὸν τρόπο ἐπεξεργασίας του. Κάνοντας διάφορους ὑπολογισμοὺς καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ μοναστήρια καὶ οἱ χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς εἶναι σὲ θέση νὰ συντηρήσουν 12.000 περίπου κυψέλες, δηλαδὴ 6.000 κάθε μία ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς πληθυσμικὲς ομάδες, καὶ ὑπολογίζει τὴ συνολικὴ παραγωγὴ σὲ 360.000 λίβρες, ποσότητα ποὺ τὴν βρίσκει σύμφωνη μὲ τὰ 3.000 τουρκικὰ καντάρια ποὺ ἐκτιμοῦν ὡς παραγωγὴ οἱ ἔμποροι (44 ὀκάδες τὸ καντάρι).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μονὴ Πεντέλης καὶ τὴ σχέση της μὲ τὸ μέλι, ὁ Ἑβλιά Τσελεμπὴ ἀναφέρει στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα ὅτι ἡ μονὴ διαθέτει 1.000 κυψέλες, προφανῶς στρογγυλεύοντας τοὺς ἀριθμοὺς, ἐνῶ ὁ Μπωζοῦρ ἐκατὸ περίπου χρόνια ἀργότερα ἀναφέρει ὅτι σὲ σύνολο 3.000 χιλιάδων κυψελῶν ποὺ διαθέτουν οἱ μονὲς τῆς Ἀττικῆς (στοὺς ὑπολογισμοὺς του δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ μετόχια τῶν μονῶν στὰ ὁποῖα ἀποδίδει ἱκανότητα συντήρησης ἄλλων 3.000 κυψελῶν), ἡ μονὴ Πεντέλης ἀπὸ μόνῃ της διαθέτει 1.200 κυψέλες.

Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ παραδίδουν οἱ δύο πηγές δὲν παρουσιάζουν σημαντικὲς ἀποκλίσεις καὶ πάντως συμφωνοῦν στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ μονὴ Πεντέλης διαθέτει κυριαρχικὴ θέση στὴν ἐκτροφὴ μελισσιῶν καὶ τὴν παραγωγὴ μελιοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ γεγονὸς συντελεῖ ὥστε ἡ μονὴ νὰ καταβάλλει τίς ὑποχρεώσεις της σὲ εἶδος, καθὼς ἔχει, θεωρητικὰ τουλάχιστον λόγω τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κυψελῶν, τὴ δυνατότητα νὰ παράγει ἱκανὴ ποσότητα τοῦ προϊόντος αὐτοῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐμπλοκὴ αὐτὴ τὸ ἔγγραφο μας καταθέτει μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο ὅτι «ἡ δεκατία ἔγινε ἐκπαλαὶ ἀποκοπὴ διὰ νὰ δίδεται μέλη εἰς τὴν αὐθεντιάν». Ἡ μετατροπὴ τῆς δεκάτης σὲ χρηματικὸ ποσὸ ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφο δὲν εἶναι μιὰ ἀσυνήθιστη διαδικασίᾳ γιὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀλλωστε καὶ ἡ φύση τοῦ προϊόντος εἶναι τέτοια ποὺ ὅταν οἱ πηγές

14. Βλ. Κώστας Η. Μπίρης, *Τὰ Ἀττικά*, ὁ.π., σ. 58-60· Φελίξ Μπωζοῦρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος στὴν Τουρκοκρατία (1787-1797)*, μετ. Ἑλένης Γαρίδη, εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια, σχολιασμός Τάσου Βουρνᾶ, Ἀθήνα 1974, σ. 96-101. Ὡς σημειωθεῖ ἐδῶ ἡ σημασία ποὺ ἔχουν ὁρισμένα ἀγροτικὰ προϊόντα, ἐκτὸς τῶν δημητριακῶν, γιὰ τὸν προσπορισμὸ κάποιου διαφοροποιημένου εἰσοδήματος στὴν οἰκογένεια τοῦ παραγωγοῦ, βλ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ὁ οικονομικὸς χώρος των Ἑλλήνων στα χρόνια της οθωμανικῆς κυριαρχίας*, Ἀθήνα 1993, σ. 9 (ἀνάτυπο ἀπὸ το π. *Επιλογή*, 1993, σ. 379-389): ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τέτοιων προϊόντων τίς ἐλιές καὶ τὰ σῦκα τῆς Μεσσηνίας, τὴ σταφίδα τοῦ Αἰγίου, τὸ μέλι τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸν κρόκο τῆς Κοζάνης ἐπισημαίνοντας, παράλληλα, τὸν ρόλο τῆς γεωγραφίας καὶ τοῦ κλίματος γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν προϊόντων αὐτῶν.

ἀναφέρονται σέ φορολογία ἐπὶ τῶν μελισσιῶν φυσικὰ ἐννοοῦν τὸ προϊόν τῆς κυψέλης.¹⁵

Ὅμως τὸ ἔγγραφο δὲν ἀναφέρει τὴν ποσότητα ποὺ ἔπρεπε νὰ καταβληθεῖ ἐτησίως ἐνῶ οἱ μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε ἀποκλίνουν σημαντικά. Ὁ Ἐβλιά Τσελεμπή ἀναφέρει ὅτι ἡ μονὴ ἔχει ὑποχρέωση νὰ καταβάλλει ἐτησίως 1.000 ὀκάδες μέλι, ἐνῶ ὁ Μπωζοῦρ δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὴν ὑποχρέωση αὐτή. Πληροφορίες ἄλλες ἀναφέρουν ὡς ποσότητα τὶς 6.000 λίτρες¹⁶ ἐνῶ ὁ ἡγούμενος Κύριλλος στὸ κείμενό του κάνει λόγο γιὰ τὴν ὑποχρέωση καταβολῆς ἀρχικὰ 3.000 χιλιάδων ὀκάδων, στίς ὁποῖες, μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς μονῆς Νταοῦ Πεντέλης καὶ τῶν ἐξαρτημάτων της, προστέθηκαν ἄλλες 1.000 ὀκάδες ἀνεβάζοντας τὸ σύνολο στίς 4.000 ὀκάδες.¹⁷

Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ μονὴ Πεντέλης, στὴν ὁποία ἀνήκει πλέον ἡ πε-

15. Βλ. Σπ. Ἀσδραχάς, *Μηχανισμοί...*, ὁ.π., σ. 37 ὅπου πληροφορίες ἀπὸ τὸν κανονισμὸ τῶν Τρικάλων γιὰ τὴ φορολογία τοῦ μελιτοῦ (1 ἀκτσές γιὰ κάθε μελίτσι).

16. J. Spon – G. Wheeler, *Voyage d'Italie...*, τ.2, Λυών 1678, σ. 310.

17. Βλ. τὴν σχετικὴ πληροφορία στὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ ἡγούμενου τῆς μονῆς Κύριλλου Δέγλερη (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, ὁ.π., τ. 1, σ. 395-396). Τὸ ἐπεισόδιο προσάρτησης τῆς μονῆς Νταοῦ Πεντέλης στὴ μονὴ Πεντέλης ἔχει συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐρήμωση τῆς μονῆς Νταοῦ, ἐξαιτίας τῆς ἐπιδρομῆς πειρατῶν (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 396) σὲ μὴ προσδιορισμένο χρόνο περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. Φυσικὰ οἱ λεηλασίες ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἀποχώρηση τῶν Βενετῶν τοῦ Μοροζίνη ἀπὸ τὴν Ἀττική, καὶ ἐθίξαν, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὰ περισσότερα μοναστήρια τῆς Ἀττικῆς ὀφείλονταν στὴν ἐπιστροφή τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων καὶ ὄχι σὲ Ἀλγερινούς πειρατές. Ὡστόσο, ἀνάγκασαν τοὺς μοναχοὺς τῆς μονῆς Πεντέλης νὰ προσφύγουν τὸ 1691 στὸ Πατριαρχεῖο καὶ νὰ ζητήσουν ἐπιβεβαίωση τῆς σταυροπηγιακῆς ιδιότητος τῆς μονῆς, προφασιζόμενοι ὅτι οἱ ἐπιδρομεῖς κατέστρεψαν μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ τὸ σχετικὸ σιγίλλιο. Τὸ πατριαρχικὸ γράμμα, πράγματι, ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Β' τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1692 (Σπ. Λάμπρος, «Τρία πατριαρχικά σιγίλλια μονῶν τῆς Ἀττικῆς», *Ν. Ἑλληνομνήμων* 4 (1907) 94-97) ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς σταυροπηγιακῆς ιδιότητος ἀναγνώριζε ὡς μετόχια τῆς μονῆς Πεντέλης πολλὰ μοναστήρια τῆς Ἀττικῆς (Νταοῦ Πεντέλη, Ἅγιο Νικόλαο Καλλισίων, Ἀγίους Πάντες στὸν Γέρακα, Ἅγιο Γεώργιο Βραυρώνας, Ἅγιο Γεώργιο Στροφιτίς, Ἅγία Δύναμη Ἀθήνας, Ἀγίους Ἀποστόλους Χαλκίδας). Φυσικὰ τὸ κυρίαρχο γεγονός στὴν πράξη αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπαγωγή τῆς μονῆς Νταοῦ Πεντέλης ὑπὸ τὴ δικαιοδοσίαν τῆς μονῆς Πεντέλης, καθὼς τὸ πρῶτο μοναστήρι διέθετε ἱκανὴ κτηματικὴ περιουσία. Τὸ γεγονός αὐτὸ δημιούργησε ὑποψίες ποὺ ἐφθασαν ἕως τὸ σημεῖο νὰ ἀναφέρουν ὑποκινημένη, ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τῆς Πεντέλης, λεηλασία εἰς βάρος τῆς μονῆς Νταοῦ. Πάντως, ἡ ἐπιθετικὴ τακτικὴ τῆς μονῆς Πεντέλης εἰς βάρος τῶν ἄλλων μονῶν καὶ μονυδρίων τῆς Ἀττικῆς εἶναι διαπιστωμένη καὶ ἡ δυσaráσκεια γιὰ τὶς πράξεις της φαίνεται ἐκδηλὰ, ἀκόμα καὶ σὲ δημοσιεύματα σχετικὰ πρὸς τὰς. βλ. Γεώργιος Γεω. Λαδᾶς, *Ἱστορία τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος Σωτήρος Χριστοῦ τῆς ἐπιλεγμένης Νταοῦ-Πεντέλης*, Ἀθήνα 1963, ἀνάτυπο ἀπὸ β' τόμο τοῦ π. Συλλέκτης (1952-1958). Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο δημοσίευμα ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται σὲ δόλια τακτικὴ τῆς μονῆς Πεντέλης καὶ ἀφήνει αἰχμές καὶ ἐναντίον τοῦ Δ. Γ. Καμπούρογλου γιὰ φιλικὴ πρὸς τὴν μονὴ Πεντέλης στάση, λόγω τῆς συγγενείας του μὲ τὸν Κύριλλο Δέγλερη (εἶχε βαφτίσει τὸν Καμπούρογλου), συγγραφέα τῶν Ἀπομνημονευμάτων ποὺ ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει.

ριουσία και της μονής Νταού, όταν δημιουργεί το χρέος έχει να αντιμετωπίσει έτσι κι αλλιώς αύξημένες καταβολές σε μέλι· ἄς σημειωθεί ἐδῶ ἐπιπροσθέτως ὅτι στὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ 1692 ἡ μονὴ ὡς σταυροπήγιο εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ καταβάλλει καὶ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο 25 ὀκάδες μέλι ἐτησίως: «παρέχη τε τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ... ἐτήσιον κατ' ἔθος ὅπερ ἦν διατεταγμένον εἰς σημεῖον ὑποταγῆς, μέλιτος ὀκάδας εἰκοσιπέντε, κατὰ τὴν τῶν σταυροπηγίων συνήθειαν».¹⁸

Οἱ συντάκτες τοῦ ἐγγράφου μας μολονότι ἔχουν νὰ αντιμετωπίσουν ἀπολύτως οἰκονομικὲς καταστάσεις, φόρους, προϊόντα, δάνεια καὶ τόκους, δὲν ἀναφέρονται καθόλου σὲ ἀριθμούς καὶ αὐτὸ δυσκολεύει τὰ πράγματα. Βέβαια, ὁ ἡγούμενος ποὺ ξεκινᾷ τὸ ταξίδι ἐξασφάλισης κεφαλαίου γιὰ τὴν ἀποπληρωμὴ τῶν χρεῶν γνωρίζει τὴν πραγματικὴ κατάσταση, ἀλλὰ ἴσως βρισκόμαστε καὶ μπροστὰ σὲ μιὰ νοοτροπικὴ ἐκδήλωση, ὅπου ἡ παράθεση λέξεων ἀντὶ ἀριθμῶν λειτουργεῖ ἀνακουφιστικά. Ἐπιχειρώντας, ὡστόσο, μὲ βάση τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα τοῦ Μπωζοῦρ νὰ φτάσουμε σὲ κάποια ἀριθμητικὴ ἀπεικόνιση τοῦ χρέους ποὺ ἔχει σχηματισθεῖ καὶ ἔχει πανικοβάλλει τοὺς μοναχοὺς, ὀδηγοῦμαστε στὸ τελείως παρακινδυνευμένο συμπέρασμα ὅτι ἡ δεκάτη ποὺ ὀφείλε νὰ καταβάλλει ἡ μονὴ ἀντιπροσώπευε ἓνα ποσὸν τῆς τάξης τῶν 1.500 πιάστρων, δηλαδὴ γροσίων ἐτησίως. Ἄν ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς εἶναι σωστὸς καὶ ἂν καὶ πάλι ὑποθετικὰ θεωρήσουμε ὅτι οἱ δυσκολίες γιὰ τὴ μονὴ εἶχαν ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια τουλάχιστον, καὶ ὑπολογίζοντας τοκογλυφικὸ δανεισμὸ μὲ τόκο 40% (βλ. παρακάτω) καὶ ἀνατοκισμὸ, τὸ ποσὸ τῶν 1.500 γροσίων φθάνει στὸ ἐξωφρενικὸ ποσὸν τῶν 44.000 ἄσπρων. Βέβαια, ὅπως ἔχουμε κιόλας ἀναφέρει, αὐτὲς οἱ ἀναγωγές εἶναι ὑποθετικὲς ἀλλὰ ἡ οἰκονομικὴ δυναμικὴ ποὺ ὥθεῖ τοὺς μοναχοὺς νὰ ἀναζητήσουν χρήματα ἐκτὸς Ἀττικῆς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ κινεῖται μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο. Ἀλλωστε, οἱ μοναχοὶ ἔχουν ὑπόψῃ τοὺς βιωμένα παραδείγματα τοκογλυφικοῦ δανεισμοῦ, ὑπερχρέωσης καὶ ἀπώλειας κτηματικῆς γῆς στὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς.¹⁹ Κάτω, λοιπόν, ἀπὸ τέτοιες προϋποθέσεις εἶναι λογικὸ ὅτι ὀφείλουν νὰ ἀναζητήσουν χρήματα ἐκτὸς Ἀττικῆς, ἔστω καὶ ἔντοκα, ἀφοῦ οἱ

18. Βλ. Λάμπρος, ὁ.π.. Ἡ συνήθεια αὐτὴ τῶν σταυροπηγίων νὰ καταβάλλουν μικρὴ ποσότητα προϊόντων στὸ Πατριαρχεῖο ὡς ἔνδειξη ὑποταγῆς μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο μιᾶς ἐνδιαφέρουσας μελέτης καθὼς εἶναι δυνατόν νὰ ἀντληθοῦν στοιχεῖα γιὰ τὰ προϊόντα τῆς περιοχῆς ὅπου καὶ ἡ μονὴ, τὶς ἀυξομειώσεις ποσοτήτων, ἀκόμα καὶ τὶς ἀλλαγές προϊόντων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ δῶρα ποὺ ἀποστέλλουν μητροπολίτες σὲ συναδέλφους τοὺς ἢ ἄλλους παράγοντες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

19. Βλ. Σπ. Ἀσδραχᾶς καὶ ἄλλοι, *Ἑλληνικὴ οἰκονομικὴ ἱστορία, ΙΕ'-ΙΘ' αἰῶνας*, τ. 1, Ἀθῆνα 2003, σ. 346: ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὸ παράδειγμα τῆς Ἀττικῆς, ὅπου στὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. χωρικοὶ τῆς Ἀττικῆς ἔχασαν τὰ κτήματά τοὺς ποὺ εἶχαν ὑποθηκεύσει σὲ πλούσιους Τούρκους τῆς Ἀθῆνας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχαν δανειστεῖ χρήματα μὲ τόκο 30%-40% γιὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν στὶς φορολογικὲς τοὺς ὑποχρεώσεις.

συνθήκες του τόπου τους οδηγούν σε καταστάσεις επώδυνες και πάντως τέτοιες που είναι διάχυτος ο φόβος μεταξύ των μοναχών («...μήπως ύστερηθῇ κανένα από τὰ ὑποστατικά αὐτοῦ ὅπου ἄμποτες οὔτε νὰ γένῃ οὔτε νὰ καταφερθῇ»).

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο που παραμένει ἀσαφές ἀπὸ τὸ ἔγγραφο εἶναι ἡ αἰτιολογία τῆς δημιουργίας τοῦ χρέους, μὲ ἄλλα λόγια οἱ λόγοι που δὲν ἐπέτρεψαν νὰ συνεχιστεῖ ἡ κατάσταση καταβολῆς μελιοῦ ἀντὶ χρημάτων. Ἡ διατύπωση τοῦ ἐγγράφου («...ἡ ἀνωμαλίαις ὅμως τῶν χρόνων ἔφεραν ἔλψιν τῶν εἰσοδημάτων καὶ ὀληγοστεψιν τῆς ἐντράδας» στὴ γενικότητά της ἀπεικονίζει ἔκτακτα γεγονότα (ἀνωμαλίες) που ἐπέφεραν ἀνατροπὴ μιᾶς κανονικότητας, που στὴν περίπτωση τῆς μονῆς βέβαια δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ δυνατότητα παραγωγῆς τῆς ἀπαραίτητης ποσότητας μελιοῦ που ἔπρεπε νὰ καταβληθεῖ στὸ ὀθωμανικὸ δημόσιο καὶ βέβαια ἐπέκταση τῆς ἀνωμαλίας αὐτῆς καὶ στὰ ἄλλα προϊόντα (κερί, λάδι, γάλα), τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν ἐκχρηματιζόμενα νὰ ἀποδώσουν τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴ μονὴ χρήματα.

Φυσικὰ οἱ ἀνωμαλίες που ὑπαινίσσεται τὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ ἀναφέρονται εἴτε σὲ ἓνα ἔκτακτο σοβαρὸ γεγονὸς που δημιούργησε σοβαρὲς καὶ πολυχρόνιες ἀνωμαλίες που μὲ τὴ σειρά τους συνετέλεσαν στὴ διόγκωση τοῦ χρέους τῆς μονῆς, εἴτε σὲ ἀλλεπάλληλα δυσμενῆ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἐμπόδισαν τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ τῆς μονῆς νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ὑποχρεώσεις του. Τὰ ἀνώμαλα γεγονότα στὴν περιοχὴ τοῦ καζᾶ τῆς Ἀττικῆς ἀλλὰ καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ σαντζακιοῦ τοῦ Εὐρίπου εἶναι γνωστὰ καὶ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν εἰσβολὴ τοῦ Μοροζίνη καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀποχώρησή του. Οἱ μοναχοὶ τῆς Πεντέλης, ἥδη μὲ τὴν αἴτησή τους γιὰ τὴν ἀνανέωση τῶν σταυροπηγιακῶν τους δικαιωμάτων τὸ 1692 καὶ τὴν ἔκδοση τοῦ σχετικοῦ σιγιλλίου ἀναφέρονται μὲ τὸ γνωστὸ στρογγυλεμένο τρόπο στὰ ἀνώμαλα γεγονότα που ἀκολούθησαν τὴν ἀποχώρηση τῶν Βενετῶν:

...ὀλοφρυόμενοί τε καὶ δακρυχέοντες, ἐδεήθησαν ἐκκλησιαστικῆς τυχεῖν ἀντιλήψεως καὶ μικρᾶς θεραπείας, ἐν τῇ δεινῇ συμφορᾷ ἣν ὑπέστησαν χαλεπῶς ἐκ τῆς δίκην σκηπτοῦ, παρ' ἐλπίδας ἐπισκηψάσης αὐτοῖς πολυδύνου λεηλασίας· καὶ γὰρ τῆς Ἀθήνας μικρὸν ἔμπροσθεν ἄλωσιν ὑποστάσης ἀπροόπτως, ἐπέδραμον τηρικαῦτα κατὰ τῶν σφῶν μοναστηρίου, πληθὴ παμμιγῇ, προνομεύοντων αἰχμαλωτιστῶν, ἀπὸ τε τῶν κατὰ τόπον δυναστῶν, καὶ ἄλλων ἀκαθέκτων ἐχθρῶν, συρφετοῦ τε δίκην, οἷα φιλεῖ συμβαίνειν ἐν τοιαύταις ἀλώσεσιν, ἀλλεπαλλήλοις ἐπιφοραῖς καὶ ἀκαταπλήκτοις ὁρμαῖς, χαλεπά, καὶ ἀνύποιστα, ληστρικῶς ἐν αὐτῷ ἐξετέλεσαν, τὰ μὲν γὰρ πυρπολήσαντες, τὰ δὲ συνθλάσαντες καὶ καταστρέψαντες, τὰ δὲ κατασπάσαντες καὶ λεηλατήσαντες, ἀπεκομίσαντο καταστήσαντες τὸ πανάθλιον μοναστήριον ἔρημον, καὶ ἄπορον, γυμνόν τε καὶ ἐστερημένον τῶν ἰδίων καλῶν.²⁰

20. Σπ. Λάμπρος, ὁ.π., σ. 94-97. Στὴν ἴδια κατάσταση φαίνεται ὅμως νὰ ἀναφέρεται

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτές τις πραγματικότητες και ακολουθώντας παλαιότερες συνήθειες ό ήγούμενος Γρηγόριος πρέπει να κινήσει για τὸ δρομολόγιο πὸν θὰ τοῦ δώσει τὴ δυνατότητα ἀναζήτησης φθηνοῦ, φθηνότερου χρήματος ἢ ὅποιασδήποτε ἄλλης μορφῆς χρηματικῆς ἐνίσχυσης, καὶ τὸ δρομολόγιο αὐτὸ περιλαμβάνει τουλάχιστον τρεῖς σταθμούς: Χίο, Σμύρνη, Βενετία.²¹ Ὑποθέτω ὅτι ἡ Χίος ἀποτελεῖ σταθμὸν γιὰ τὸ πέρασμα πρὸς τὴ Σμύρνη, ὅπου ἡ συγκέντρωση ἐμπόρων καὶ κεφαλαίων ἀπὸ ὅλη τὴ Μεσόγειο παρῆχε τὴ βεβαιότητα ὅτι θὰ εἴταν δυνατός ὁ δανεισμός με ἕνα λογικὸ ἐπιτόκιο καὶ ὄχι με τοκογλυφικὲς πρακτικὲς, μολοντί ἡ ἀπευθείας προσφυγὴ πρὸς τὴ βενετικὴ πιάτσα, σύμφωνα με τὶς διαθεσιμότητες σὲ ἀνθρώπους καὶ κεφάλαια, φαίνεται ὡς ἡ καλύτερη κίνηση πὸν ἐκείνη τὴ στιγμή θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἡ μονὴ Πεντέλης. Πιθανότατα, βέβαια, ἡ κίνηση πρὸς τὴ Σμύρνη νὰ ὑποκρύπτει καὶ τὴν κίνηση πρὸς τὴ Βενετία, καθὼς ἐκεῖ εἴταν δυνατόν ὁ ήγούμενος Γρηγόριος νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ με βενετοὺς ἰθύνοντες — ὁ πρόξενος πὸν ἐπικυρώνει τὸ ἐπιτροπικὸ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο παράδειγμα— καθὼς μετὰ τὶς καταστρεπτικὲς γιὰ τοὺς Βενετοὺς ἐξελίξεις στὴ σύγκρουσή τους με τοὺς Τούρκους τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου καὶ τὴν ἀπώλεια τῆς Πελοποννήσου τὰ πράγματα βρίσκονται ἀκόμα σὲ ἀναστάτωση στὶς πλησιέστερες πρὸς τὴν Ἀθῆνα περιοχές. Ἄλλωστε, ἐκεῖ μπορεῖ ὁ ήγούμενος Γρηγόριος μετὰ ἀπὸ πιθανὴ χρηματοληπτικὴ ἀποτυχία νὰ ἀναζητήσει καὶ νὰ βρεῖ εὐκόλα τὸ κατάλληλο πλοῖο πὸν θὰ τὸν ὀδηγήσει στὴ Βενετία.

Ἀναφέραμε τὴ Βενετία σὰν τὸν τόπο πὸν ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσει τὴν πρώτη ἐπιλογή γιὰ τὴν ἀνέυρεση κεφαλαίων ἐκ μέρους τῆς μονῆς Πεντέλης. Τὰ πιθανὰ κίνητρα πὸν ἔπρεπε νὰ κατευθύνουν τὴ σκέψη καὶ τὰ βήματα τῶν μοναχῶν πρὸς τὴν πιάτσα τῆς Βενετίας εἶναι ἀρχικὰ ἡ συγκέντρωση πολλῶν Ἀθηναίων καὶ μάλιστα εὐκατάστατων στὴν πόλη αὐτή, οἱ ὅποιοι μπορούσαν νὰ βοηθήσουν ἀπὸ κάθε ἄποψη· ἀναφέρω τὰ γνωστὰ ἀθηναϊκὰ ὀνόματα, Περούλη, Μάκολα, Ταρωνίτη, Καπετανάκη. Ἀλλὰ τὸ κυριότερο στοιχεῖο πὸν ὀδηγοῦσε

καὶ ἔγγραφο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1699 πὸν ἀφορᾷ τὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα: τὸ ἔγγραφο συντάσσεται στὸ Ναύπλιο καὶ στὸ προοίμιό του σημειώνεται: «Ἐπειδὴ καὶ αἱ μεταβολαὶ τοῦ καιροῦ καὶ ἡ ἐρήμωσις τῆς Ἀθήνας, εἰς ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἔγιναν ἀφορμὴ νὰ χαλασθοῦν πολλοὶ τόποι ἀξιοπαίνεται ὅπου ἀνάμεσα εἰς ὅλα εἶναι καὶ τὸ μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἀνδρέα... τὸ ὅποιον τῶρα ἀπὸ ταῖς ἀνωμαλίαις τοῦ καιροῦ ἦλθεν εἰς τὸν καιρὸν τῆς πτωχείας...» (Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 178).

21. Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν μοναστηριῶν καὶ τὴ διαπλοκὴ τους με τὴν οἰκονομία, καθὼς καὶ τὶς κινήσεις τῶν μοναχῶν πὸν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς διαπλοκῆς βλ. τὴ μεστὴ ἀνάλυση τοῦ Σπύρου Ἀσδραχᾶ (*Ἑλληνικὴ οἰκονομικὴ ἱστορία*, ὁ.π., σ. 235-236): τὰ μοναστήρια, μολοντί κλειστὲς ὁμάδες τῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν «... κοινωνίες πὸν ἐρχονται σὲ ἄμεση ἐπαφὴ με τὸν ἐξω κόσμον, κοντινὸ καὶ μακρινὸ καὶ διαπλέκονται με τὴν οἰκονομία του ὄχι μόνο ζητώντας ἐλεημοσύνες ἢ ἐξαργυρώνοντας τὴ μεσολάβησή τους γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δίνοντας γιὰ καλλιέργεια τὰ κτήματά τους, δανείζοντας καὶ δανειζόμενα».

πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ ἐπιτροπικὸ δηλώνει καὶ τώρα μπορέσαμε νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουμε καὶ ἀπὸ ἄλλη πηγή, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μονὴ Πεντέλης διαθέτει ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ παλιὰ στὴν τζέκα τῆς Βενετίας ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὴ λύση τοῦ οἰκονομικοῦ ἀδιεξόδου.

Οἱ κινήσεις ποὺ ἐντέλλεται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἡγούμενος στὴ Βενετία καλύπτουν ἕνα εὐρύτερο πλάνο οἰκονομικῶν συναλλαγῶν ἀπὸ τὸν ἀπλὸ δανεισμό: «...κάντε τῆς τζέκας τὰ σολδία ὅπου εἶναι εἰς τὴν Βενετιάν ἤθελεν τὰ σηκώσει ἤθελεν τὰ πουλίσῃ ἢ τὸ διάφορόντου ἤθελεν πουλήσῃ τὰ στέργομεν ὅλα διὰ καλὰ γενομένα. ἀκόμη τοῦ δίδομεν ἀπλὴν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν διὰ νὰ ἤθελεν βάνῃ ἐπητροπὸν του τόσον διὰ τὰ σολδία τῆς Βενετίας ὅσον καὶ διὰ ἄλλην χρεῖαν ὅπου ἤθελεν τοῦ φανηστῇ εὐλογον».

Γίνεται δηλαδὴ φανερὸ ἀπὸ τὴν παραπάνω διατύπωση ὅτι ἡ μονὴ Πεντέλης διαθέτει στὴν τζέκα, τὴν τράπεζα τῆς Βενετίας, ἕνα κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο ὁ Γρηγόριος στὴν ὕστατη προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ χρέους μπορεῖ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ μὲ ποικίλους τρόπους: νὰ τὸ σηκώσει, νὰ τὸ πουλήσῃ ὡς κατάθεση, νὰ πουλήσῃ ἔναντι τὸν τόκο τοῦ κεφαλαίου. Ἀναζητώντας πληροφορίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς τέτοιου κεφαλαίου στὶς διαθέσιμες βιβλιογραφικὲς πηγὲς ἔπιασα στὰ χέρια μου ὕστερα ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἕνα παλιὸ δημοσίευμα τοῦ Κωνσταντίνου Μέρτζιου,²² τὸ ὁποῖο ἔρχεται νὰ ἀποκτήσῃ τώρα μιὰ ὀργανικὴ συνάφεια ἀκριβῶς μὲ αὐτὲς τὶς ὑποθέσεις τῆς μονῆς Πεντέλης.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχονται ἀπὸ διάφορα ἔγγραφα ποὺ ἐκδίδει ὁ Μέρτζιος ἀπὸ τὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο Βενετίας, ὅταν ὁ Φραγκίσκος Μοροζίνης ἐτοιμαζόταν νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Ἀττικὴ ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ μοναχοὶ τῆς Πεντέλης, φοβούμενοι λεηλασίες καὶ ἀρπαγὲς θέλησαν νὰ διασώσουν ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ 1.100,5 τσεκίνια ποὺ διέθετε ἡ μονή. Τὰ ἐμπιστεύθηκαν ἔτσι στὸν Ἀθηναῖο πρόκριτο Μιχαὴλ Καλογερᾶ ποὺ μαζὶ μὲ ἄλλους Ἀθηναίους πέρασαν στὸν Μοριὰ ἀκολουθώντας τοὺς Βενετούς, τὰ ὁποῖα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου βρέθηκαν στὰ χέρια ἐνὸς ἄλλου Ἀθηναίου, τοῦ Νικολάου Θωμᾶ, ὡς ἐπιτρόπου τῶν ἀνηλίκων παιδιῶν τοῦ Καλογερᾶ. Στὴ συνέχεια (1692) ἡ βενετικὴ διοίκηση ποὺ πληροφορήθηκε τὰ σχετικὰ ὑποχρέωσε τὸν Θωμᾶ νὰ τὰ παραδώσῃ σ' αὐτὴν γιὰ νὰ κατατεθοῦν στὸ Δημόσιο Ταμεῖο, πράγμα ποὺ ἔγινε μὲ τὴν παρουσία ἑπτὰ Ἀθηναίων προκρίτων. Φυσικὰ ἡ σχετικὴ ἐντολὴ δὲν ἀφοροῦσε μόνον τὸ συγκεκριμένο κεφάλαιο τῆς μονῆς Πεντέλης, ἀλλὰ ὑπῆρξε γενικὴ διαταγὴ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν ποὺ φαίνεται ὅτι βρῖσκονταν σὲ δεινὴ οἰκονομικὴ θέση καὶ διέταξαν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση τοῦ Κ. Μέρτζιου, «...οἰονδήποτε κατέχοντα ὑπὸ τύπον παρακαταθήκης, ἐνεχύρου, ἢ ἐξ οἰασδήποτε ἄλλης αἰτίας,

22. Κ. Δ. Μέρτζιος, «Ἡ μονὴ Πεντέλης καὶ τὰ 1.200 φλωριά της», *Τὰ Ἀθηναϊκὰ* 15 (1960) 1-7.

χρήματα ἀνήκοντα εἰς ἰδιώτην, ἐπὶ ποινῇ αὐστηρᾷ, νὰ δώσῃ λεπτομερῇ ση-
μείωσιν εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον...».²³

Αὐτὰ ὅλα ἔγιναν στὸ Ναύπλιο, ὅπου δύο χρόνια ἀργότερα (1 Αὐγούστου 1694) ὁ Γενικὸς Προνοητὴς Μαρίνος Μικιὲλ ἀναγκάστηκε νὰ τὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὴ μισθοδοσίαν τῶν στρατιωτῶν του, ἐνῶ ἕνα χρόνο περίπου πρὶν (16 Ἀπρι-
λίου 1693) ὁ τότε ἡγούμενος τῆς μονῆς Πεντέλης, Μελχισεδέκ, εἶχε κατορθώ-
σει νὰ ἀποσπᾷ, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, μόλις 100 τσεκινιά²⁴ (2.500 λίρες)
γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς μονῆς καὶ κατὰ συνέπεια εἶχε λαμβάνειν 1.100,5 τσεκινία
(=25.512,10 λίρες), ποσὸν ποὺ μάταια ἐπιχείρησε τὴν περίοδο αὕτῃ νὰ ἀναλάβῃ
ἡ μονὴ Πεντέλης.

Ὁ ἴδιος ἡγούμενος Μελχισεδέκ θὰ ἐπανέλθῃ τὸ 1697 καὶ μὲ αἴτημά του
ποὺ ὑποβλήθηκε στὶς 3 Ὀκτωβρίου πρὸς τὶς βενετικὰ ἀρχές θὰ ἐκλιπαρήσῃ
γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῶν 1.100,5 τσεκινιῶν ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρει στὸ ἔγγραφο,
ἡ μονὴ καὶ οἱ τριάντα μοναχοὶ τῆς πρέπει νὰ συντηρήσουν τὰ κτίριά της ποὺ
ἔπαθαν μεγάλες ζημιές ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν «βαρβάρων»· ὡς ἐναλλακτικὴ
πρόταση ὁ ἡγούμενος προτείνει τὴν κατάθεση τῶν ὀφειλομένων «...εἰς τὸ Δη-
μόσιον Θησαυροφυλάκιον τῆς πόλεως ταύτης, ἐπὶ ἐτήσιῳ τόκῳ, ὁ ὁποῖος νὰ
καταβάλλεται εἰς τοὺς νομίμους ἀντιπροσώπους τῆς Μονῆς».²⁵

23. Μέρτζιος, ὁ.π., σ. 4: φυσικὰ τὰ χρήματα τῆς μονῆς Πεντέλης ἐμπίπτουν στὴν
κατηγορίαν τῆς παρακαταθήκης καὶ πρέπει νὰ παραδοθῶν· ἄς σημειωθεῖ ὅτι γιὰ τὴν περι-
πτώση αὕτῃ δίδεται στὶς 2 Ὀκτωβρίου 1692 καὶ προσωπικὴ ἐντολὴ στὸν Νικόλαο Θωμᾶ
νὰ καταθέσῃ τὰ χρήματα τῆς μονῆς Πεντέλης (ὁ.π., σ. 5). Ἡ παράδοση τῶν χρημάτων τῆς
μονῆς στὸ Δημόσιο Ταμεῖο, ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Προνοητὴ Ναυπλίου Τζιρολάμο
Λιτομάνο, ἔγινε δυὸ μέρες ἀργότερα (4 Ὀκτωβρίου 1692) ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ Ναυπλίου
ποὺ παραβρέθηκαν ὡς μάρτυρες ἦταν οἱ: Σπυρίδων Περούλης, Μιχαὴλ Ροῖδης, Δημήτριος
Γάσπαρης, Ἀνδρέας Φολερός, Νικόλαος Θεοτόκης, Γεωργάκης Ροῖδης καὶ Κοσμάς Πασχά-
λης (ὁ.π., σ. 5-6). Γιὰ παρόμοιους δανεισμούς, στὴν ἴδια πόλιν καὶ τὰ ἴδια χρόνια βλ. Εὐ-
τυχία Δ. Λιάτα, «Μαρτυρίες γιὰ τὴν πτώση τ' Ἀναπλίου στους Τούρκους (9 Ιούλι 1715)»,
Μνήμων 5 (1975) 109.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει νομίζω κάποιο ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴν πληροφορία
γιὰ τὸν «θησαυρὸν» τῆς μονῆς ποὺ βρέθηκε τὸ 1950 καὶ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἱκανὸ ἀριθμὸ
βενετσιάνικων τσεκινιῶν ποὺ κρύφτηκαν τὸ 1687 γιὰ προφανεῖς λόγους: βλ. «*Θησαυροὶ*»
νεωτέρων χρόνων τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου (15ος-20ὸς αἰ.), Ἀθήνα 2005, σ. 176. Γιὰ
κάποιους λόγους—εἴτε πρόκειται γιὰ μεμονωμένη ἐνέργεια κάποιου μοναχοῦ εἴτε λησμονή-
θηκε τὸ μέρος εἴτε ὁ ἀποκρύψας δὲν βρισκόταν πιά στὴ ζωὴ εἴτε γιὰ ὁποιοδήποτε ἄλλον
λόγον— τὰ χρήματα αὐτὰ δὲν ἀνασύρθηκαν γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῶν σὲ αὐτὴν τὴ δύσκολη
περίστασις στὴν ὁποία βρέθηκε ἡ μονὴ.

24. Μέρτζιος, ὁ.π., σ. 6.

25. Στὸ ἴδιο, σ. 6-7. Βέβαια, πέρα ἀπὸ τὶς πολυτίμες πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦμε
ἀπὸ τὶς πολλὰ καὶ ποικίλες ἐργασίες τοῦ Κωνσταντίνου Μέρτζιου, τὰ προβλήματα ποὺ δη-
μιουργοῦνται ὀρισμένες φορὲς ἀπὸ τὶς δικές του μεταφράσεις τῶν κειμένων εἶναι σοβαρά.
Ἔτσι, λοιπόν, πιθανότατα τὸ Δημόσιο Θησαυροφυλάκιον τῆς μετάφρασης εἶναι ἡ τζέκα τῆς
Βενετίας.

Φθάνουμε έτσι στο έτος 1706 όταν οι μοναχοί της Πεντέλης επανέρχονται στο θέμα και με αίτησή τους στο δόγη αναφέρουν όλο το ιστορικό του κεφαλαίου τους και παρακαλούν να επιστραφούν στη μονή τα χρήματα, επειδή βρίσκεται σε κακή οικονομική κατάσταση· το κεφάλαιό τους, όπως αναφέρουν, βρίσκεται στο Δημόσιο Ταμείο, τεκμήριο ότι το προηγούμενο αίτημά τους να μεταφερθεί εκεί και να καταστεί έντοκο είχε γίνει δεκτό. Η υπόθεση παραπέμπεται από το δόγη για να εξεταστεί στα ειδικά όργανα (σάβιοι) της Βενετίας και στο πλαίσιο της έρευνας αυτής επισυνάπτονται όλα τα έγγραφα των επισήμων αρχών του Ναυπλίου, στα όποια αναφερθήκαμε ήδη, από τα όποια γίνεται φανερό ότι είναι αληθινά όσα υποστηρίζουν οι μοναχοί της Πεντέλης και τα όποια αποτελούν τη βάση για το δημοσίευμα του Μέρτζιου.

Η υπόθεση, όπως εκτίθεται από τον Μέρτζιο, φθάνει έως το έτος 1706 καθώς αυτός δεν θέλησε να δώσει συνέχεια στο θέμα ή, το πιθανότερο, δεν βρήκε άλλα στοιχεία για την υπόθεση αυτή. Έτσι ο έντοπισμός του εγγράφου της μονής Πεντέλης του 1719 αποκαθιστά την ένότητα των γεγονότων και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τουλάχιστον το κεφάλαιο των 1.100,5 τσεκινιών που βρισκόταν κατατεθειμένο στη βενετσιάνικη τζέκα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε με κάποιο τρόπο για τις ανάγκες της μονής. Ο έντοπισμός, εξάλλου, του επιτροπικού στο αρχείο Περούλη μπορεί να οδηγήσει στη σκέψη ότι ο ήγούμενος πούλησε το κεφάλαιο —έλαβε δηλαδή χρήματα από τον Περούλη και κατέστησε τον δανειστή του διαχειριστή του κεφαλαίου— ή προεξόφλησε τους τόκους και μέρος του κεφαλαίου. Εκτός από τον Δημ. Περούλη που αυτήν την εποχή διέθετε κεφάλαια ικανά, ένα άλλο πρόσωπο που μπορεί να έλαβε μέρος στη διαδικασία είναι ο επίσης αθηναϊκής καταγωγής Βερνάρδος Μάκολας, πεθερός του Περούλη, ο όποιος λόγω ακριβώς αυτής της συγγένειας πέρασε αρκετές οικονομικές δραστηριότητες στον γαμπρό του.²⁶ Έτσι, λοιπόν, ο ήγούμενος Γρηγόριος ενεργώντας σύμφωνα με τις εντολές της μοναστικής κοινότητας χρησιμοποίησε με όποιονδήποτε τρόπο το κεφάλαιο της μονής και άντλησε τα χρήματα που αυτή είχε άμεση ανάγκη.

Με αφορμή και αφετηρία ένα επιτροπικό έγγραφο του 1719 έγινε προσπάθεια να αποκατασταθούν στη λειτουργία τους τα μέρη ενός οικονομικού μηχανισμού ήδη γνωστού στα περισσότερα στοιχεία του, ο όποιος βέβαια κάθε φορά που έντοπιζεται στην κίνησή του, αποκτά άδρότερα χαρακτηριστικά και αποκαλύπτει περισσότερο τα επιμέρους σημεία. Γιατί, βέβαια, η παραγωγή με-

26. Παν. Δ. Μιχαηλάρης, «Φεουδαλικές καταστιχώσεις στη Λευκάδα (18ος αιώνας)», *Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15ος-19ος αι., Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού (Λευκάδα, 8-12 Σεπτεμβρίου 1993)*, Αθήνα 1996, σ. 119-129.

λιού στην Άττική είναι διαδικασία γνωστή από την αρχαιότητα έως τα νεότερα χρόνια, αλλά ή ένταξή της στους φορολογικούς μηχανισμούς της όθωμανικής πραγματικότητας και ή ανάδειξη ενός λειτουργικού παραδείγματος της διαδικασίας αυτής καθιστά περισσότερο εμφανή τα πράγματα.

Με άφορμή, λοιπόν, την περίπτωση της μονής Πεντέλης ή έρευνα που έγινε αποκαλύπτει, από ήδη δημοσιευμένα στοιχεία, ότι στην περίμετρο της Άττικής όρισμένα μοναστήρια (Καισαριανή, Πετράκη, Ίσως και άλλα) έχουν τη δυνατότητα να καταβάλλουν αντί της δεκάτης σε χρῆμα ανάλογη ποσότητα προϊόντος, κυρίως μελιού και λαδιού. Από τους περισσότερους που ασχολήθηκαν με την αθηναϊκή ιστορία το γεγονός αυτό παρουσιάζεται ως προνόμιο λόγω της εξάρτησης της περιοχής από τον Κισλάρ άγασή και τη Βαλιδὲ σουλτάνα. Ωστόσο, αυτή ή μορφή φορολογίας δεν πρέπει να έμπιπτει σε προνομιακές διευκολύνσεις αλλά σε μιὰ μορφή φορολογικής απόδοσης που κατευθύνεται σε μιὰ συγκεκριμένη ύποδοχή της όθωμανικής διοίκησης με πιθανή κοινωνική δραστηριότητα. Τοῦτο, επειδή το μέλι και κάποτε το λάδι τῶν θρησκευτικῶν ιδρυμάτων της Άττικής αποδίδονται σε τζαμιά της Κωνσταντινούπολης, τὰ όποια βέβαια κατά τη λειτουργία τους ασκοῦν και πράξεις κοινωνικής αλληλεγγύης.

Έτσι στην ανέλιξή της ή έρευνα φέρνει στο προσκήνιο μιὰ διπλή λειτουργία και εξάρτηση τῶν μονῶν της Άττικής —ένδεχομένως και άλλων περιοχῶν— τὰ όποια υπάγονται ταυτόχρονα στο Οίκουμενικό Πατριαρχείο ως σταυροπηγιακά, αλλά ανήκουν ως φορολογικές μονάδες σε κάποιο τζαμί της Κωνσταντινούπολης, ιδιότητες που στην πιὼ χαρακτηριστική περίπτωση αναγνωρίζονται και σε έπισημη πατριαρχική πράξη στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ.²⁷ Η σχετική αίτιολογία τοῦ γεγονότος παρουσιάζει βέβαια τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν θρησκευτικῶν ιδρυμάτων από τὴν ὑποχρέωση της καταβολῆς άλλων δοσιμάτων που συνδέονται με τὴν αὐθαίρετη δράση τοπικῶν παραγόντων, αλλά το παράδειγμα της μονῆς Πεντέλης νομίζω ότι αποδεικνύει ότι ή φορολογία αὐτοῦ τοῦ είδους δεν εἶταν ἀμελητέα ὑπόθεση και πάντως μπορούσε ὑπὸ αντίξοες περιστάσεις να δημιουργήσει σοβαρὰ προβλήματα, τὰ όποια βέβαια καμιά προνομιακή μεταχείριση δεν εἶταν δυνατόν να ἐπιλύσει. Οὔτε, εξάλλου, ή μετατροπὴ της δεκάτης σε χρῆμα κινεῖται σε διαφορετική κατεύθυνση, αλλά μάλλον αποτελεί μιὰ κανονικότητα γιὰ τὴν ἐποχή ή καταβολὴ αὐτή, ὥστόσο στὴν περίπτωση της Πεντέλης δείχνει με τὸν πιὼ σαφὴ τρόπο τὴν διαδικασία προσφυγῆς σε τοκογλυφικὸ δανεισμό, ὑπερχρέωση, ἀναζήτηση χρήματος και ἐνδεχόμενη ἐκποίηση περιουσιακῶν στοιχείων.

27. Βλ. ἔδω σημ. 12, ὅπου μνεία της ὑπαγωγῆς της μονῆς Πετράκη σε βακούφι της βαλιντέ σουλτάνας σε πατριαρχικὸ έγγραφο τοῦ Γερασίμου Γ' (Φεβρουάριος 1796). Ἐς σημειωθεί ὅτι μαζί με τὴ μονὴ Πετράκη ὑπὸ τὸ ἴδιο καθεστῶς ὑπάγονται και τὰ μετόχια της: ή μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου (Καρέα), ή Ἁγία Τριάδα και ὁ Ἅγιος Νικόλαος (βλ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα*, τ. 1, σ. 355-360).

S U M M A R Y

Panagiotis D. Michailaris, *The monastery of Penteli in a turmoil due to a debt at the beginning of the 18th century*

In 1719, the monks of Pentelis' monastery ask their abbot Gregorios –through a document edited by them and confirmed by the Metropolitan of Athens Iacobos– to travel to Chios, Izmir, Venice and whenever he needs to, in order to settle a serious matter of the monastery.

In fact, the monastery of Penteli was obliged to give a certain amount of honey every year to the Ottoman state instead of tithe. Nevertheless, due to the irregular situation the honey-bees of the monastery had been destroyed, so it had to borrow money in order to fulfill its annual obligations by paying cash. However, the practice of borrowing created a high debt which the monastery was unable to pay up, so its abbot had to travel in search of cheap money.

This article attempts to present the conditions existing in Attica at the end of 17th – beginning of 18th century, which led the monastery of Penteli to this difficult situation: the invasion of Venitians, the Venitian occupation and subsequent withdrawal, the invasion of the Ottoman troops, the plunder of monasteries. Moreover this article makes an effort to analyse the tax regime to which the monastery of Penteli was liable, correlating it with its honey production as well as the overall honey production of Attica.

This practice seems to have come to a dead end, leading the abbot Gregorios away from Attica, and finally in Venice, at the Public Bank (Zecca) of which the monastery had deposited a sum of money.

